

Seadus ja Kohus.

Õigusteadline ajakiri.

Tegelik toimetaja M. Pung.

Kirjade adress: C.-Peterburgъ, Мѣшанская ул. № 4, кв. 7.

№ 11–12.

Nowember ja Detsember 1909 a.

№ 11–12.

Balti kwoote- ja kuuendiku-maa seaduslikule tarwitusele wõtmine.

(36 rahwajaadiku poolt 18. detsembril 1909 a. riigivolikogule ära antud seaduse-eelnõu).

Teletuskiri.

a) Ujalooline ülewaaide.

Kwoote- ja kuuendiku-maade seaduslikule tarwitamisele wõtmine, mis juba 18. weebr. 1893 a. Kõigekõrgema käsu tagajärjel päewakorrale nihutati, puudutab kõiki Balti talurahwa majanduslike wabastamise tähtsamaid järkusi, sellepärast wõib selle iseäralise maakorralduse sfsu sel kombel kõige parem selgitada, kui teda Balti agrar-seaduse üleüldise arenemisega kokkuwõetult walgustada. Et wõimalikult täielikult kõiki majanduslisi ja õiguslisi iseäraldusi ära tähendada, mis mitmekordse järeelkaalumise ja täiendamise tagajärjel selles algupäralises maakorralduses kehanesiwad, wõiks pikemalt selle korralduse arenemist Gestimaal filmas pidada, kõige pealt juba sellepärast, et siin esmalt niisuguse maakorralduse mõte tekkis, peasjalikult aga sellepärast, et Saare- ja Liwimaal kwoote-maade küsimus mitte nii mitmekordselt walitsuse poolt ümber ei töötatud ja niipalju korda muundetud ei saanud, kui Gestimaal, ja et Gestimaal täielikumalt need põhjused, miks kuuendiku-maa eraldati, seaduse

määrustesje mahutati. Ühes sellega, kui Gestima kuuendiku - maa küsimust selgitada, peab muidugi ka seda silmas pidama, mis Eiiwi-maal kwoote asjus iseäranis tähele panna tuleb.

Möte, et juba wabastatud talupoegade käes haridaolewaid maid teatawas osas wähendada tuleks, tärkab sel ajal, kui talupoegade õiguste äramääramine haritawa maa kohta päewakorrale tõuseb, see on, kui maata wabadus, mis 1816 a. antud, küllalt selgelt juba tõendanud oli, kui häwitawad tagajärjed tal oliwad. Keskwaliatsuse mõjul, keda talupoegade liikumised erutawad, on Gestima maapäew 1839 a. sunnitud abinõusi otsima, kuidas talurahwa kääkäiku kindlustada. Maapäewa poolt selleks walitud komisjonis awaldatakse esimest korda mõtet, et mõisnikkudel wõiks lubada $\frac{2}{3}$ sellest maast, mis talurahwa käes harida on, oma kätte harida wõtta, kuna $\frac{1}{3}$ talurahwa maast wõiks siis ka wiimase kätte tema täielise omandusena jääda. See mõte, mis üks komisjoni liige awaldas, ei leidnud enamuse poolt toetust, kuna enamus selles arwanises oli, Gestima agrarküsimuse otjustamine tulla nii juhtida, et talupojad ühe osa nende käes harida olewate maade peale pärandusrendi õigused omandaksiwad, mitte aga maaomanikkudeks ei muutuks. Komisjon soowitas siis ka maapäewale, et wiimane walla ja mõisa wahel lasjeks kindlad piirid tõmmata ja talurahwale wallamaa kohta pärandatawa rendi õigused annaks. Selle tagajärjel jäi muidugi esimene mõte, et talurahwa käest tuleks teataw osa maad mõisatele tagasi anda ja neile selle eest ülejäänud maa kohta omandusõigus anda, täiesti kõrwale.

Meie näeme siit, et sel puhul, kui Baltimaal esimest korda talurahwa käes haridaolewa maa mõisa kasuks wähendamine kõne alla tuli, temaga umbes sedasama maakorraldust kawatseti teoks teha, mis 1807 a. Preisimaal põhjusmõttelikult õigeks tunnistati, kui seal talurahwast mõisate teoorjusest wabastati, nimelt, et teataw osa talude käest mõisatele tagasi wõeti, kuna ülejäänud talumaa selle eest täiesti waba omandusena talurahwa kätte pidi jääma. Tegelikult wiidi see korraldus Preisimaal lõpule kahe seadusega, nimelt 14. sept. 1811 a. antud regulatsioonidiktiga ja 29. mail 1816 a. deklaratsiooniga, mille tagajärjel see uuendus kõige pealt neis taludes maksma pandi, mis hobuse-teopäewi mõisale tasuwad. Kui meie Gesti ja Preisima maakorralduse aatelist siset selles küsimuses meelde tuletame, siis wõime õige huwitawa wahel peale tähelpanekut juhtida. Preisi talu-

pojad wabastati ilma muu tafata teoorjuse kohustest, kui nad aga ühe kolmandiku oma maast mõijale tagasi andsiwad, ja nad muutusiwad kohe ka oma talude wabadeks omanikkudeks. Ja Gestimaal taheti, nii pea kui sarnase korralduse mõte ainult tärkas, talurahwa käest kohe poole rohkem maad mõijatele tagasi wõtta, kui seda Preisi mõisnikud tegiwad. Huwitaw oleks siia juurde lisada, et Preisimaal kuni 1848 a. mõisnikud ikka weel selle maakorraldusega lõpule ei suutnud jõuda, ja ainult 1848 a. revolutsionilise käärimise mõjul määrati seal walitjuse poolt 31. detf. 1858 a. wiimaseks tähtajaks, kus mõisnikud pidiwad kõik teoorjusest tärkanud wahekorrad oma talurahwaga äralõpetama. Liivi ja Gestimaal langewad tähtsamad agraruuendused ka wiiekümnendate aastate peale. Siit mõikme järeldada, et Balti kwoote küll Preisi maakorraldusest laenatud järeldaimdus on, mis siin rüütelkondade ühekülgsel — sest et siin walitjuse tasakaaluks ei olnud, nagu Preisimaal — mõju all ainult lihtsaks teoorjuse lunastuseks muudeti, kuna aga Preisimaal selle korralduse abil korraga waba talupoja seisus loodi.

Ohk küll Gestimaa mõisnikkude keskel kõige enne mõtet kahe kolmandiku talumaa äravõtmise ja selle eest ülejäänud talurahwa maa nende omanduseks andmise kohta awaldatakse, siiski jääb selle korralduse ametlik algatus Liwimaa rüütelkonnale. Selle rüütelkonna Tartu agrarkomisjon, mis 1842 a. töötab, soovitas maapäewale selleks sammusi teha, et mõisnikkudel õigus oleks antud põllutöö edendamiseks aasta jooksul, teatavast tähtpäewast arwatud, kümnendiku kõigist maast, mis talurahwa käes oli, mõijate külge wõtta. Liivi rüütelkond ei käinud küll mitte täielikult komisjoni nõu järel, küll aga otjustas ta, et lubatud oleks talurahwa käes olewast maast ühte osa, mõijate külge wõtta, nii et mõijatel iga teopäewa kohta 10 wakamaad põldu oleks. Muidugi on selge, et siin kwootel enam warjugi sellest korraldusest ei jää, mille abil Preisimaal waba taluomanikkude seisus tõusis.

Gestimaa mõisnikkude keskel oli sel ajal wäga tugew see wool, kes tõendas, et mõisnikkude omanduseõigus mingisugust kitsendust ja maawähendust ei luba, pealegi weel sundusliisi, mõijate pärast olewate maade äraandmist talurahwale pärisomanduseks, olgugi, kui selle eest suurem osa talurahwa käes senini hõarida olewast maast oleks mõijatel lubatud oma külge liita, nagu wiimast korraldust ka Liwimaal agraruuenduste aluseks kawatsjete wõtta. See Gestimaa mõisnikkude

hulgas mõduandew waade tungis juba teises Gestimaa agrarkomisjonis 1842 a. täiesti katmata ette. Seltähendatud komisjon arwas, et Gestimaa talupoegade käes juba muidugi rohkem maad olla, kui seda nende teoorjuse ja munde kohuste põhjal wõiks olla, ja et sellepärast mingisugust majanduslist põhjust ei ole talurahwale teatawat maad jäädawalt kindlustada. See komisjon kaitstes kõigest jõunst maata-wabastamise (1816 a.) põhjusmõtteid, olgugi et selle järelduseks talurahwa rahutusjed oliwad, mis sõjakohutute ja mahalaskmistega ära jumbutati.

Kuid Baltimaal tärgranud rahutusjed andsiwad walitsusele põhjust pealinnas iseäralist Balti asjade komiteed asutada, milles kõik Balti agrannenduste wäljatöötamine taheti koondada. Walitsuse ringkondades toetatakse seda mõtet, et Balti talurahwa majanduslikeks wabastamiseks tarwiline osa talurahwa maad piiratud koguna mõisamaast lahutada tuleks. Kindralkuberneri märkustena Liivi maapäewa otsuste kohta anti sellest walitsuse soowist ka Gestimaa rüütelkonnale teada. Gestimaa maapäewal, mis 1842 a. lõpul koos oli, tõusis äge wõitlus kahe woolu wahel, kuid wõitjaks jäiwad need, kes talurahwale kindlustatud maa wäljaeraldamist soowitastiwad. Maapäew tegi otsuseks: „Rüütelkond kohustab ennast teatawat — tulewikus ära määratawat — osa oma maadest wälja eraldama, ja ehk see maa küll ikkagi endiste omanikkude [päriks jääb, wõiwad wiimased teda ainult sel kombel tarwitada, et nad teda talurahwa kätte rendile annawad. Kui palju maad nii eraldada tuleb, see selgub mõetmise ja agrarolude uurimise] tagajärjel. Kõige ülejäänud maa kohta, mis mõisa omaks tunnistatakse, jääb omanikkudel piiramata käsutamise õigus.“ Nagu siit selgub, ei punduta ka see otsus otsekohe küsimust, kui palju maa talurahwale tuleks wälja eraldada, mis wististi kõige pealt sellega tuleb seletada, et kui katsed oleks tehtud maapäewal täielikumalt ja kindlamalt mõisnikkude õigust selles asjas kitsendada, siis õige arwurikas kogu mõisnikkust oleks selle wastu kõik abinõund tarwitusele wõtnud, nii et maapäew selle tagajärjel walitsuse ringkondadega oleks wõinud terawalt kokku põrgata, kuna see ju kellegi saladus ei olnud, et keskwalitsus nõudis, talurahwale antagu ühel wõi teisel kombel rohkem kindlustust maa kohta. Teiselt poolt jättis niisugune umbkandne lubamine rüütelkonnale wõimaluse alles, igat head juhust, talurahwale eraldatawat maa suurust kitsendada, oma kasuks tarwitada.

Balti mõisnikkude tagurliised püüded suutsiwad ka pealinnas asutatud Balti asjade komitees weel korra wõidule peajeda, oli ju selle komitee liikmete enamus Balti mõisnikkude käes, nimelt, leidis see komitee, kui ta Liwimaa rüütelkonna kawatsusi agraruenduste kohta läbi arutas, et maapäewa enamusel ei olla õigust olnud oma otsusega nende mõisnikkude, kes selle otsuse wastu healetanud, omanduse õigust kitsendada ja wiimaseid sundida, ühte osa oma maast talurahwa kätte põliselt ära andma. See komitee jõudis oma tagurlussega isegi nii kaugele, et ka neid Liwimaa rüütelkonna soowi õigeks ei tunnistanud, mis kindralkuberneri kaudu Kõigekõrgemale poole oliwad ette kannetud ja seal heaks arwatud.

Selle ajutise komitee asemele, mis nii tagurliisi kalduwuwi awaldas, asutati 1846 a. uus Läänemeremaade komitee, kellele ülesandeks tehti Balti agraruendusi juhtida. See uus komitee jõudis Liwimaa agraruenduste aluste kaalumisel otsusele, et uunduste juhtiwaks põhjusemõtteks tuleb talurahwale eraldatawa maakogu ajutamine arwata, mis mõisnikud talurahwale kas rendile andma wõi omanduseks müüma peakiwad, muul kombel aga tarwitada ei tohikiwad. Kwoote, wõi selle maaosa kohta, mis senini talupoegade käes harida olewast maast tuleks lahutada, tegi komitee 24. mail 1846 a. järgmise otsuse: „Senini teolistele igas wäljas määratud 1½ wakamaad põldu ühes tarwilise osa heina- ja karjamaaga jäetakse mõisaomaniku käsutada, kuid selle eelnõudega, et järgmine maapäew määrused wälja töötaks, milles seda korraldaksiwad, kuidas mõisnikud seda maad wõikiwad põllutöölise hea käekäigu kindlustamiseks ja 1842 a. maapäewa poolt soowitatud mõisate majapidamise laiendamiseks tarwitada.“ Ühes teiste Liwimaa agraruenduste kawatsustega leidis ka see määrus 9. juunil 1846 a. Kõigekõrgemat kinnitamist, mille järel uunduste põhjusjoonelised kawatsused komitee poolt Liwi maapäewa kätte saadeti, et wiimane nende järel juba täielisemad määrused wälja töötaks. Liwi maapäewa poolt selleks otstarbeks walitud komisjon algas oma tööd 1846 a. oktobri kuul.

Walitsus mõtles agraruendusi kõige pealt Liwimaal maksmakpanna, et siit korjatud äranägemise järel hõlpsam oleks uundusi ka teistes Balti kubermangudes läbi wiia. Gestimaa mõisnikud ei awaldanud aga mingisugust soowi, talurahwale eraldatawa maakogu asjus kindlate piiridega enmast kitsendada ja siduda, ja sellepärast

püüdis Gestimaa rüütelkond, et siin need uuenduste alused oleksiwad juhtnööriks tunnistatud, mis 1842 a. maapäew wälja töötas, kes aga, nagu eelpool tähendatud, ennast milgi kombel maa piiride äramääramisega ei olnud fidunud ja kohustanud. Ehk küll kindral-kuberner mitu korda Gestimaa rüütelkonnale soowi awaldas, hakaku see uuendusi säärastel alustel wälja töötama, nagu see Liwimaal sünnib, ei tehtud seda ometigi mitte, ja Gestimaa rüütelkonnal läks wiimaks ometigi korda oma liikmete toetusel, kes sel ajal Peterburis kõrgemates riigiametites oliwad, nii kaugele jõuda, et sisemisteasjade minister nende 1842 a. wäljatöötatud agrarnuenduste põhjused Kõigekõrgemale poole ette kandis, kus nad ka heakskiitmisel leidsiwad. Kuid ka pärast seda kinnitust nõuti Gestimaa rüütelkonna käest, et see oma asemikud iseäralisesse komisjoni saadaks, kuidugi ainult wormi täitmiseks, nagu ka sisemisteasjade minister Gestimaa rüütelkonna peameest rahustas, et seal lõpulikult uuenduste põhjused Gestimaa tarwis oleksiwad wälja töötatud.

Nii töötasiwad Balti agrarnuenduste kallal pealinnas Läänemeremaade komitee kõrwal ja tema ettevalmistawate asutustena kaks komisjoni — Liwi ja Gestimaa tarwis, ja neis komisjonides on enamus jällegi Balti mõisnikkude käes. Gestimaa komisjon käis küll ainult wormilikult kaks korda koos ja kinnitas ilma erandita kõik 1842 a. maapäewa soowid, muu seas ka, et „talurahwale tuleb maakogu eraldada, mille piirid rüütelkond ise määrab.“ Gestimaa komisjoni otsus kinnitati juba teisel päewal komitee poolt, mille liikmeteks oliwad: 4 kõrgemat riigiametnikku-baltlast, kolm Gestimaa rüütelkonna asemikku ja ainult kolm kõrgemat ametnikku-mitte-baltlast. Komitee otsus kinnitati Kõigekõrgemalt poolt 9. juunil 1846 a. Gestimaa rüütelkonna saatkond wõeti pärast seda Keisri Majesteedi poolt wastu, ja neile awaldati kiitust ausameelse teguwiisest, kuna aga 13. juulil peale selle ka Gestimaa rüütelkonnale Armulik reskript awaldati.

Rõemjal meeolul tuli 2. sept. 1846 a. erakorraline Gestimaa maapäew kokku, kellel ülesandeks oli kõigi nende põhjused täitmiseks, mis Läänemeremaade komitee poolt antud oliwad, iseäraliselt määrusi wälja töötada. Maapäewa rõemuallikaks oli peasjalikult see, et agrarnuenduste wäljatöötamine oli tema kätte usaldatud. See maapäew walis uue agrarkomisjoni, kellele ülesandeks jäi talurahwale eraldatava maakogu suurus ja eraldamise wiisi ära määrata.

Komisjon tegi healtenamusega (9 healt 6 wastu) otsuseks, et wallamaaks tuleb kõik see maa arvata, mis sel ajal seaduslikul põhjusel talupoegade ja teofiste käes tarvitada oli, kuid sellest maast pidi komisjoni arvates kuuendiku osa mõisnikkude kätte antama. Komisjon põhjendas seda viimast soovi sellega, et selleaegsete arvustikuteadete järel jarnasel kombel talurahwa haridaolewa maa wähendamise tagajärjel mõisata talude haritud maade suurus ühesuuruseks muutuks, ja selleks taludel umbes 55,353 tündrimaad (25,160 tiinu ümber) tuleks mõisatele tagasi anda. Tuleb aga seda silmas pidada, et komisjon oma arvude aluseks ainult põldude ja niitude suuruse wõttis, kuid kõik muud maaliigid (metsad, sood, rabad jne.) tähelepanemata jättis, kuna aga jarnased maad ainult mõisate käes olivad.

1847 a. anti eelnimetatud komisjoni tööd kreisijaadikute-kogu kätte läbikaalumiseks. Kreisi jaadikute-kogu oli sellega nõus, et talumaaks kõik see maa oleks tunnistatud, mis seaduslikult talupoegade käes 9. juunil 1846 a tarvitada oli, see on selleks päewaks, kui Kõigekõrgemalt poolt Balti agraruenduste põhjusmõtted kinnitati. Seniste talumaade wähendamise kohta arwastiwad kreisijaadikud, et kui mõisnikud teoorjuse ära kaotawad, siis neil õigus tuleks anda $\frac{1}{3}$ oma wallamaast mõisa kätte selleks wõtta, et seda mõisa töölistele eluasemeks ära tükeldata, kuna siis aga wallamaa peale lubatud ei peaks olema mõisatöölisi elama asendada. 1847 a. 10. märtsil arwatud Gestimaa maapäewal pörkastiwad wäga mitmekeelsed soowid ja arwamised wastastiku, kuid lõpuks jõnti otsusele, et wallamaa tuleb 9. juuni 1846 a. seisukorra järel wälja eraldada, niisama wõttis maapäew ka kreisijaadikute ettepaneku ühe osa talumaa mõisate kätte andmise asjus wastu, kuid ainult selle eelnõudega, et niipea kui mõisnik uuesti teoorjuse wallas maksma paneb, siis ta kohe ka arawõtetud maa peab wallale tagasi andma.

Niisugusel kujul walmistas Gestimaa maapäew walitsusele selle põhjusjooneliise eelnõu, mille järel tuli Gestimaal agrarolusi uuendada. Peterburis wõeti aga juba enne seda Liwimaa rüütelkonna poolt wäljatöötatud uuenduste eelnõu, mis 6 juuni 1846 a. kinnitatud juhtmõtetele oli rajatud, arutamise alla. Selle eelnõu kohta tuleb tähendada, et ehk küll Läänemeremaade asjade komitee otsus kindlasti nõudis, Liwimaa rüütelkond töötagu kwoote-maade tarvitamise kohta kindlad määrused wälja, ei täitnud rüütelkond seda mitte, kuid

ta määras ainult kwootemaade suuruse järgmiselt ära. Liivimaa Talurahwa Seaduse (1804 a.) § 58 põhjal peab igal talul, mis $\frac{1}{4}$ adramaad suur on, peale peremehe ka weel kaks teolift olema. 1809 a. Seaduse § 39 põhjal anti igale teolisele $4\frac{1}{2}$ wakamaad põldu, see tähendab, iga talu-adramaa kohta pidi teolistel 36 wakamaad wõi 12 tiinu põldu olema. Seda teoliste maad tahetigi kwoote nimel mõisate kätte anda. Liivimaa rüütelkond tähendas selle maa edaspidise tarwitamise kohta ainult nii palju, et ränk olla selle kohta seadusliski määrusi wälja töötada, sest et igas mõisas kwoote-maad wõidakse omapäraliselt tarwitada, ja talurahwa hea käekäigu kohta olla täiesti ükspuhas, kas selle maa peale mõisa töölised elama asendatakse, wõi kas selle maa rendist tööliste palgad ära tasutakse, wõi kas töölised teiste mõisamaade peale elama ei asendata. Siit selgub, et oma põhjenduses Liivi rüütelkond ometigi kaudselt tunnistas, et kwoote-maa ülesandeks pidi olema tööliste elujärje kindlustamine, see on, kwoote-maa oli neile määratud, kes teoorjuse lõpetamise tagajärjel talu-teolise seisukorrast peaseiswad ja kes otsekohe mõisa majapidamise mõju alla sattusiwad, oli ju ka kwoote-maa suuruski just endiste teoliste maa järel määratud. Teoliste maade mõisate kätte andmine, ilma et kindlasti ära oleks määratud, kuidas mõisad neid maid peawad tarwitama, on tegelikult maata inimeste klassi tekkimise juureks. Ja et Liivimaa rüütelkond oma ajal kwoote-maa tarwitamise kohta kindlamaid määrusi wälja ei töötanud, siis ei ole selle kohta ka mitte midagi 1849 a. Liivimaa Talurahwa Seaduses (§ 122) leida. Just sel poolikul kujul leiame kwoote-maa kohta käiwad määrused ka praegu makswas Liivimaa Talurahwa Seaduses (1860 a.) § 97.

Liivimaa rüütelkonna poolt wäljatöötatud eelnõuga ühel ajal wõtsiwad walitsuse wõimud ka Gestimaa rüütelkonna kawatsused agraruuenduste asjus arutamise alla. Wiimase saatuse peale awaldas suurt mõju selleaegse kindralkubneri Solowini trualamlihem märgukiri. Oma märgukirjas kirjustab kindralkubner kõiki Gestimaa rüütelkonna poolt 1847 a. maapäewal tehtud otsust, ja wallamaa eraldamise kohta leiame sealt järgmist: „Siin (Gestimaal) tuleb 250,000 inimese kohta ainult 138,000 tiinu põldu, 226,919 tiinu niitust, pealegi langeb sellest arwust 4134 t. põldu ja 6807 t. niitu weel niisuguste talude peale, mis otsekohe mõisate käes harida on, ja kui meie eelnimetatud maad taludest lahutame, siis tuleb kolmepõllulise majapidamise järel iga põllu peale 44655 t. wõi iga talu-

rahwa liikme kohta 390 ruutsülda maad igas põllus; kõigis Europa maades on 40—70% põllust talurahwa käes harida. Gestimaal harib talurahwas otsekohse enese ettevõttel ainult 26%, ja kui sellest veel tahetakse kuwendiku osa mõisatele tagasi anda, siis jääks talurahwale ainult 21% põldu harida." Kindralkuberner tähendas ka selle peale, et selles taludele suur hädasoht peitub, kui lubatakse nii wabalt talumaad mõisamaade wastu ümber wahetada, nagu seda Gestima rüütelkond soowitab. Lõpuks ei leidnud aga kindralkuberner võimaliku olevat Gestima rüütelkonna eelõdu soowitada, waid leidis otstarbekohasemaks, kui Gestima rüütelkonnale oleks kohuseks tehtud uusi ja õiglasemaid aluseid agraruuenduste tarwis wälja töötada. Läänemeremaade asjade komitee oli ka pooleti sunnitud kindralkubernerit põhjendusi omaks wõtma. Kõigekõrgemalt poolt kohustati uut kindralkubernerit würst Suworowit, kelle kohta võib siin möödaminnes tähendada, et Balti rüütelkonnad teda, kui neile wäga sõbralikku mõinumeest, heas mälestuses peawad, — Gestima rüütelkonnale teatama, et wiimase käest otstarbekohasema agraruuenduste eelõdu wäljatöötamist oodatakse.

Gestima maapäew walis 25. mail 1848 a. ühe komisjoni selleks, et see kindralkubernerit tähenduste kohta wastuse walmistaks, ja teise komisjoni agraruuenduste eelõdu wäljatöötamiseks. Komisjonile juhtnõõriks andis maapäew kõik need otsused, mis 1847 a. oliwad tehtud, kuna komisjonile ainult see võimalus jäeti, et ta neid otsust wõis täiendada. Uus komisjon tunnistas wallamaa eraldamise põhjusmõtte õigeks, kuid selle suuruse alusena wõttis ta teise, nimelt, pidi 1847 a. maapäewa otsuse järel selleks mõeldud olema 9. juunil 1846 a. talurahwa käes olew maa, kuna uus komisjon selle aluseks õiglasemaks arwas 1805 a. wakuraamatute järel talurahwa käes olewat maad wõtta. — Talurahwa käes haridaolewa maa wähandamise kohta arwas komisjon: see osa talude käes olewast maast, mis peremeestele teoliste ülespidamiseks tarwis oli, tuleb talude käest ära wõtta. Komisjon leidis, et adramaa kohta, mis 36 tündrimaad (12 tiinu) juur oli, teoliste ülespidamiseks 12 tündrimaad (6 tiinu) põldu ühes niitudega on määratud, ja et sellest 6 tündrimaad (üks kuwendik adramaast) põldu ühes tarwilise osa niiduga tuleks taludest eraldada, kuid niisuguse kuwendiku-maa juurde tuleks ka kõik see maa arwata, mis mõisad pärast 1805 a. talude käest enese kätte wõtnud. Peale selle pidiwad mõisamaaks ka kõik kõrtside,

weskide, kupjade, metsawahtide ja muud maad arwatatama, mille tarwis küll wakuraamatud oliwad, kuid mis fiiski kõrwaltselt mõisapidamisega ühendatud oliwad. Mõisa ja walla piiride diendamiseks arwas komisjon kümme aastat ära kuluwat. Piiride diendamise algul pidi mõisatele kohe $\frac{1}{3}$ kuuendiku-maast kätte antama, teise kolmandiku pidiwad nad siis kätte saama, kui nad juba oma taludes ühe $\frac{1}{3}$ osa teorendi asemele raha wõi saagi-renti on seadnud; ja wiimase kolmandiku kuuendiku-maast oleksiwad pidanud mõisad siis kätte saama, kui nad teise kolmandiku wõrra teorenti oleksiwad ümber muutnud.

Kreisiisaadikute-kogu ei toetanud komisjoni otsust, mille järel talumaa aluseks oleks 1805 a. wakuraamatud wõetud, waid soowitas oma poolt 1847 a. maapäewal heaks kiidetud alust, nimelt talumaade seisukorda 9. juunist 1846 a. — Talumaade wähendamise küsimuses soowitas kreisiisaadikute-kogu, et mõisnikkudele lubatud oleks $\frac{1}{3}$ kõigest talumaast otsekohe mõisa majapidamisega ühendada.

Maapäewal, mis 6. juunil 1849 a. awati, tuli järgmisi küsimusi arutada: 1) kas talumaade kogu nende seisukorra järel 9. juunil 1846 a. wõi 1805 a. wakuraamatute järel määrata, 2) kas mõisnikkudele talumaast $\frac{1}{6}$ wõi $\frac{1}{3}$ eraldada. Kohe maapäewa algul astus parun Uexkül, maapäewa osawõtjate enamuse peale toetades järgmise otsuskawaga ette: Wallamaa määratakse 1805 a. wakuraamatute järel ja „rüütelkond ei nõua $\frac{1}{6}$ talumaade mõisate kätte andmist, kuid selle eest antakse mõisnikkudele õigus $\frac{1}{6}$ talumaade peal oma moonakaid, töölisti j. e. elama asendada.“ Selle ettepaneku — mis, nagu näeme, ka maapäewal heaks kiideti — mõtte järel on kuuendiku maa selleks määratud, et tema abil nende teoliste elujärge kindlustada, kes teoorjuse kaotamise tagajärjel talu majapidamises üleliigseteks jäiwad. Kreisiide järel healetades, sai see ettepanek kreisiide poolt enamuse. Tagurliste püüete kaitseks astus landratide-kogu wälja, kes leidis, et maapäewa otsus wakuraamatute asjus küllalt selge ei olla ja kes nõudis, et see uuesti oleks healetamise alla wõetud. Maapäewa täielikum otsus sai siis järgmise kuju: „See kogu keskmise headusega põldu, niitu ja karjamaad, mis 1804 a. regulatiwi järel 1805 a. wakuraamatute nõnete kohaselt talude käes oli, eraldatakse wallamaaks; kui aga mõnel pool peaks talude käes rohkem maad harida olema, kui seda 1805 a. wakuraamatute järel wõib tõendada,

tuleb see wahe mõisamaaks tunnistada, senini aga, kui mõisa talumaa teorendile annab, maksawad selle maa tarwitamise kohta, mis mõisa-talumaa (Hofsbauerland) nime kannab, kõik need määrused, mis muugi talurahwa käes harida olewate maade kohta, ja ainult siis, kui kõik walla talud kas raha- wõi saagi-rendile talurahwa kätte on antud, wõi kui nad wiimasele on päriks ära müüdnud, tuleb ka see mõisatele kätte anda." Siit selgub, et Cestimaa rüütelkond wiimaks kaunis wabameelse otsuse wallamaa wähendamise kohta tegi, ja et otsust, wallamaad 1805 a. wakuraamatute järel ära määrata, ka wõrdlemisi õigemaks tuleb pidada, kui 9. juuni 1846 a. seisukorda aluseks wõtmiist. Landrati-kogu awaldas jällegi protesti, sest niisugune otsus ei olla mitte soowitaw, kuna ta neid alusi õigeks ei tunnistanawat, mis maapäew 1847 a. teinud. Just nagu oleks just eeltähenдатud põhjused pühad ja õigluse eeskujud!

Selle aja ja koha poolest wõrdlemisi õiglase otsusega lõpetas Cestimaa rüütelkond seekord agraruuenduste eelwalmistamise töö ja andis kõik oma materjali Läänemeremaade asjade komiteele. Peterburis asusiwad aga tagurlased sihikindlalt tööle ja leidiswad selle juures õige suurt toetust kindralkuberner würst Suworowi poolt. Tuleb tähendada, et sijemisteasjade ministerium juba 1850 a. Cestimaale oma ametniku eri ülesandega saatis, et see kohal agrarolusti uuriks ja walitsusele kindlaid teateid muretsuks. Ministeriumile ära antud aruandes soowitati wallamaa suuruse määramiist 9. juuni 1846 a. seisukorra järel ja seletati, kui suurt majandusliist kahju see talurahwale sünnitaks, kui kuuendiku-maa mõisate kätte läheks, selle tagajärjeks oleks 6 tuhanda talupidamise kadu.

Peterburi agrarkomisjonis oli enamus jällegi Balti mõisnikkude käes, ja see enamus oli õige tagurline, nii et ministeriumi katse, ka oma algatust Balti agraruuendustes näidata, wäga waenulikult wastu wõeti — temast mindi külma ja haawawa waikimisega mööda. Wäga huwitaw on aga seda tundma õppida, kuidas Balti mõisnikud selles komisjonis kuuendikumaade eraldamiist, kui tarwiliist ja õiglasi (?) abinõu kaitsesiwad. Kuuendiku-maa kaitsjad põhjendasiwad oma mõtteid järgmiselt: Cestimaa talurahwa käes harida olewa 5455 adramaa pealt saadetakse iga päew mõisatesse (iga adra eest 2 teomeest ja 2 teotüdrukut) 10910 töömeest ja niisama palju tüdrukuid; kui arwata, et teoorjuse kaotamise ja waba töö tagajärjel töö wiljakus 20% wõrra tõuseb, siis tuleks Cestimaa mõisatel endise töö ära-

tegemiseks 8720 töömehst ja niisama palju tüdrukuid üleval pidada; kui seda silmas pidada, et vähemalt $\frac{1}{3}$ tööliisi abielus on ja iga perekonna peal keskmiselt 2 last arvata võiks, siis kasvab see tööliste pere, mis endiste teoliste asemel mõisate toita jääb, veel 8720 hinge võrra; ja kui, viimaks, ärajäävate abitööde asemele, töövõimetute, haigete tööliste jne., arvu iga adramaa kohta veel 4 hinge arvata, siis kasvab jällegi nende arv, kes enam taludest ülespidamist ei leia, 21820 inimese võrra; ülepea oleks selles maata inimeste liigis 50170 hinge või 20% kogu Eestimaa talurahva arvust (sel ajal oli Eestimaal talurahvast 243563 hinge). Ja ülevalnimetatud põllutöölise toitmiseks soovitabki komisjon $\frac{1}{6}$ kõigest wallamaast mõisate kätte anda.

Wallamaa aluseks soovitab see tagurlike waadetega komisjon talumaade 9. juuni 1846 a. seisukorda võtta. Et neid komisjoni soovisi õigesti hinnata, tuleb seda silmas pidada, et pärast talurahva isiklikult vabaks tunnistamist, mõisnikud, kes oma maaga teha võisid, mis aga ial tahtsid, väga palju endist talumaad juba mõisate kätte olivad võtnud, ja kuigi nad selle asemel mõnel pool talurahvale uut maad harida andsid, siis muudugi ikka niisugust maad, mis kõige viletsam ja täiesti harimata oli, ja seda silmas pidades võib ainult seletada, et paberi peal kerge võis näidata olla, nagu oleks sel ajal talurahva käes ehk veel rohkemgi maad, kui 1805 a. wakuraamatud näitavad, kuid majanduslikult olivad selle maade vahetamise tagajärjed talurahva kohta koguni teised. Oleks 1805 a. wakuraamatud Eestimaal wallamaa eraldamiseks mõeldudvateks tunnistatud, siis oleks muudugi tarvis olnud mõisnikkude tegemist selle wahetaja jooksul, kui talund täiesti ilma kaitseta olivad, järel murida, ja siis oleks võinud seda täies valguses näidata, misugune Balti talurahva maata vabastamine oli, ja ka neid põhjuisi paljastada, miks jün talurahvas alati rahutu oli. Nii läks siis Eestimaa mõisnikkude tagurlikel woolul korda, muudugi Balti mõisnikkude soovist võimumeeste toetusel, isegi viimase maapäeva otsuse vastu seda läbi viia, et wallamaad 9. juuni 1846 a. seisukorra järel ära määrati, sest Läänemeremaade asjade komitee kinnitas oma istumistel (19. ja 26. apr. ning 1. mail 1852 a.) ilma muutmata kõik komisjoni otsused, mis ju ka otse loomulik oli, kui seda silmas pidada, kelle käes selles komitees enamus oli, ja komitee ettepanekud leidsidwad 19. mail 1852 a. Kõigekõrgemalt poolt kinnitust.

Nii tuli siis kuuendiku-maa Gestimaal sellest maa kogust ära eraldada, mis 9. juunil 1846 a. talurahwa käes harida oli, kuna aga kuuendiku juurde ka kõik see maa pidi arvatama, mis mõisnikud pärast 1805 a. talurahwa käest olivad, ilma et midagi wastu oleks antud, mõisate külge võtnud. Kuuendiku mõisate kätte minek pidi teorendi kaotamisega ühendatud olema. Kuuendiku-maa ülesandeks määrati: 1) mõisatöölise päewiliste jne. tema peale elama asendamine ja 2) ka kõikjagu teistel otstarbetel tarvitamine, kuid wiimasel juhul pidi mõisnik, kes kuuendikku tarvitas, kõigi oma tööliste eest kõiki neid kohuseid kandma, mis wallad nende talupoegade eest kandsiwad, kes wallamaa peal elasiwad. Seadis aga mõni mõis uuesti teorendi sisse, siis pidi ta kuuendikumaa uuesti talurahwale tagasi andma. Niisugused on peajoonetes need määrused, mis Läänemeremaade asjade komitee Kõigekõrgemalt kinnitatud otsuse põhjal ka praegu makswas Gestima Talurahwa Seaduses (1856 a.) leiduwad.

Gestimaa Talurahwa Seaduse (1856 a.) järel pidiwad kuuendiku-maad mõju awaldama, et teorent raha- wõi saagi-rendiks oleks ümber muudetud, kuna aga Peterburi agrarkomisjonis kuuendiku-maa tarwidust ka sellega põhjendati, et pärast teoorjuse lõpetamist umbes 20% talurahwa seast, kes seni mõisates talude teolijed on olnud ja kelle ülewalpidamiseks taludel senini teatav osa maad tarwitada oli antud, täiesti maa küljest oleks lahti kistud, ja et just sellepärast, nii pea kui mõnes mõisas teorent ära lõpetatakse, temale kohe ka õigus oleks antud $\frac{1}{6}$ wallamaast oma kätte wõtta, et mõisal wõimalik oleks selle maa peale lahitseid tööinimesi elama asendada. Et jün ülepea maata inimestest kõne oli, selgub, nagu tähendatud, neist põhjendustest, mis Peterburi agrarkomisjonis kuuendiku ärawõtmise kaitseks awaldati, kõneldi ju seal isegi töowõimetute ja haigete eest hoolitsemisest, ülepea 20% Gestimaa talurahwaist, ja, teiseks, selgub see ka seadusest enesest, kus nende maade peale põllutöölise, päewiliste jne. elama asendamist nimetatakse — kes wõiwad aga need „jne.“ olla, kui mitte teised maata inimeste liigid? Ja sellest seisukohalt oli päris järjekindel, kui kuuendiku-maa wallale tagasiandmine selle järelduseks seati, tahtis keegi mõisnik oma wallas uuesti teorendi maksma panna. Niisugune nõue wõeti ka 1856 a. Gestimaa Talurahwa Seadusesse (§ 23). Kuid Gestimaa rüütelkond ei olnud üleüldse mitte weel selle mõttega ära leppinud, et jäänawalt

teorenti lõpetada, ja pärast uusi talurahwa rahutusi, mis jällegi püüsi-tikkude ja hirmjate nuhtlustega olivad alla surutud, tõusis Gestimaal tagurluse laene uuesti kõrgele, mis ka filmapiiswalt 2. sept. 1858 a. kokkutulnud maapäewa otsuste peale mõjus. See maapäew tun-nistas oma otsuses, mõisa ja walla lahutamise mõjuda rufuwalt kogu maa hea käekäigu peale, iseäranis takistawat ta aga talurahwa enese majanduslist edu, just sellepärast wolitadagi maapäew rüütel-konna peameest parajal juhusel walitsuse ees selleks sammusi tegema, et kõik need kitsendused, mis senini mõisnikkude peale talurahwa kasuks pandud, ainult ajutisteks olekfiwad tunnis-tatud. Ei ole siis ka midagi iseäralikku selles, et maapäew walit-suse ette palwega astus, lõpetatagu 1856 a. Gestimaal Talurahwa Seaduse § 23 ära, nii et mõisnik wõiks uuesti teorenti talurahwa käest nõudma hakata, ja ikkagi kuwendiku-maa tema kätte jääks. Et walitsus wõimaliku leidis olewat just seda maapäewa soowi täita, wõib ainult sel kombel seletada, et walitsuse ringkonnad, kes alles hiljutiste Gestimaal talurahwa rahutuste mõju all olivad, otsekohefellt uskusiwad, et maapäew juba enese kaitse ja kasu pärast niisuguste õerumisi sünnitawate määruste lõpetamist palub, mis talupoegade rahutustele põhjuseks olivad, kuid ialgi mitte ise ei hakka õhkawa-tele sütele õli walama. Maapäew teadis aga wäga hästi, et talu-poegade rahutuste wastu wäga heade tagajärgedega wõib sõjawäge tarwitada ja et selles asjus ta ka tulewikus ikka wõib kindel olla, niisama tundis maapäew ka seda, et rahutuste wärske mälestuse katte all ikka hõlpsam on mõndagi niisugust soowi wõidule aidata, milleks pärast enam wõimalust ei leidu. Seda teguwiiisi oli maapäew alati tarwitanud, ja ikka heade tagajärgedega, ja mitte jäljetumaks ei jäänud ta ka see kord: 1856 a. Gestimaal Talurahwa Seaduse juurde 23. jaan. 1859 a. antud täiendawates määrustes, mis efiteks katsena kolmeks aastaks anti, ja millede maksuus 1862 a. weel 6 aastaks pikendati, on tähendatud, et 1856 a. Gestimaal Talurahwa Seaduse § 23 on ära lõpetatud.

Pärast niisugust pööret kaotas kuwendiku-maa wallast lahuta-mine igasuguse majanduslise põhjenduse, ja ta muutus lihtsalt abi-nõuks, et teatama ettekäände abil talurahwa käest kuwendikku sellest maast ära wõtta, mis see põliselt oli harinud. Jäi küll weel üks kindlustus selleks, et see maa oleks põllutõolistele tarwitada antud — nimelt, et mõisnik wastasel korral oma tööliste eest pidi kõik need

kohused täitma, mis wallal nende oma liikmete vastu on, kes walla maa peal elawad. Niisuguste kohuste hulka käiwad 1856 a. Cestimaa Talurahwa Seaduse järel: wastutus magasilaenude eest (§ 363), waeste, tööwõimetute ja nõtrade eest hoolitsimine (§ 364), rahwa harimise ja wallakoolide eest hoolekandmine (§ 365) ja kõigi seadusliste maksude eest wastutamine (§ 366). Kõigi nende kohuste täitmine oleks neilt mõisnikkudelt, kes kuuendiku-maad mitte põllu-töölilistele tarwitada ei annud, kaunis suurt kulu nõnduud, sest mõisnikud oleksiwad pidanud oma tööliste tarwis needsamad hea käekäigu ajutusel muretsema, nagu need waldadelgi on (koolid, waestemajad). Tegelikult ei ole aga Cestimaal mitte ükski mõisnik neid kohuseid oma tööliste vastu täitnud, ehk küll suurem hulk Cestimaa mõisnikkudest kuuendiku-maid kui oma mõisate lahutamata oja tarwitawad, mõisa haigete, tööwõimetute ja nõdraks jäänud tööliste eest hoolitsimine, nende lastele koolide muretsimine, wallamaksude eest wastutamine jne. — kõik see on täielikult waldade peale koormatud.

Ei ole siis ka sugugi ootamata, et Cestimaa mõisnikud kuuendiku-maid täiesti wabalt tarwitawad, seda koguni ära unustades, kuidas Peterburi agrarkomisjonis nende asemikud just majanduslise otstarbekohasuse peale suurt rõhku pannes, suutsiwad walitjust uskuma panna, et see kõik tõesti maata inimeste kasude kaitseks sünnib. Ja meie olud muutusiwad niisugusteks, et keskwalitjuse asemikud meie maal ka selle seadusest kõrwaleastumise peale mingisugust rõhku ei pannud, pealegi oli selleaegses, mõisnikkudest ja ametnikkudest koosseiswas, talurahwa asjade komisjonis, kelle wõimupiiridesse just nende kõrwalkaldumiste otjustamine käis, mis agrarseaduste täitmise puhul targanud, enamus ikka kohalikkude mõisnikkude käes. Kohalikud ametiwõimud muutusiwad alles siis oma tagasihoidlikku agrarpolitikat, kui Cestimaa kuberneriks würst Schahowfko'i sai, kes kõige pealt selle uuenduse läbi wiis, et kubermangu agrarkomisjonis walitjuse ametnikkudele mõisnikkudega ühtlane arv kohtasi anti. Sel kombel uuendatud talurahwa asjade komisjon andis sifemisteasjade ministriumi oma märgukirja, milles seletati, kuidas mõisnikud seadusewastaselt kuuendiku-maid oma käes peawad, kuna aga wiimaste otstarbeks peaks olema maata inimeste seisukorra kindlustamine. Rüütelkond wastas selle peale muidugi oma kaitsekirjaga. Et ka keskwalitjus kuuendiku-maa senise tarwitamise puuduliku leidis olewat, selgub 18. weebr. 1893 a. antud Kõigekõr-

gemast käsukirjast, milles sisetasteasjade ministrit nõutakse, tema tehku harilikul korral ettepanek, kuidas neid maid seaduslikult tuleks tarvitada, seni aga kui see põhjusemõtteline küsimus selgitamata on, kästakse kõik waidlused ametikohtades, mis kuendiku-maa asemel wallamaa mõisa külge wõtmise wastu tõstetud, ja kuendiku-maa müümine seisma jätta, ainult eraldusena seda lubades, kui müüdaw kuendiku-maa tükk mitte suurem ei ole kui seda kohalikud Talurahwa Seadused kõige wäiksema talu kohta määravad, ja kui ostjateks kohalikud talupojad on, kellel wallamaad rendile wõtetud ega ka omanduseks ei ole. Ehk küll niisugune otskohane käsk anti kuendiku- ja kwoote-maade otstarbet ära seletada, sest Kõigekõrgemalt poolt tunnistati ka, et senine tarvitamise wiis seaduse eesmärgist kõrwale kaldus, ei ole ometigi weel ikka mitte nende maade õigusline seisukord ära selgitatud, ja nii on õige suur kogu maad täiesti kindlusteta alusele seatud. Juba see ei ole sugugi korras, et üle 15 aasta kõik administratiivline ja kohtuline asjaajamine sellepärast katkestatud on, et siin põhjapanevates õiguslistes küsimustes selgusele ei ole jõutud. Õiguslikes riigis peab seaduses iga küsimuse tarwis wastust leidma, kui tema täitmisel need tähtsused, ja kui seadused ise ei peaks elu nõuete kohased olema, siis täiendatakse neid, wõi nende wõim tunnistatakse lõpetatuks.

b) Üleüldine põhjendus.

18. weebr. 1893 a. antud Kõigekõrgem käsukiri on otskoheseks tunnistuseks, et praegu kuendiku- ja kwoote-maad sugugi majanduslike elu nõudeid ei täida. Maata inimeste arv Baltimaal on nii jõudsalt kaswanud, nii et mõisnikkudel mitte raske ei ole tarwilist osa põllutöölisi leida; kui aga praegu seal põllutööliseks Lõuna-Wenemaalt Saksa asunikku si tuuakse, siis ei põhjene see nähtus majanduslikel alusel, waid selles awaldab ennast ühe liigi Saksa mõisnikkude rahvusline liialdus, ja teiseks, ei ole praegusel kapitalistlikel majapidamise ajajärgul mõisatel sugugi nii palju maad tarwis, et tööliste maa sisetulekust palka maksa, kuna ju peale ärateenitud tööpalga tasu ei ole mõisnikkudel mingisuguseid kohuseid maata inimeste heaks kanda. Pärast kuendiku- ja kwoote-maade eraldamist on mõisad palju uudis põldu juurde teinud ja heinamaid parandanud, nii et isegi mõisnikkude eneste ringkondadest healt tõstetakse, et

põhjalikumaa põlluharimise sissejeadeks tuleks mõisnikkudel ülearune maa mõisa majapidamisest eraldada ja talurahwa kätte rendile anda.

Kui nüüd kuuendiku- ja kwoote-maad tulewikku hindamise alla võtta, siis on tarwis seda silmas pidada, et Balti mõisnikud walla või rendimaade erikoguks eraldamise ning kuuendiku- ja kwoote-maade tarvitamise teorendi kaotamise sunnigt lahutamise tagajärjel majandusliselt palju võitsivad, ehk nad küll siis ja ka nüüd veel walitjuse ees alati oma suurt ja rohket ohwrit talurahwa heaks meelde tuletawad. Ainult siis, kui maata inimeste tööjõudu mõis wabalt kurnata, mis talude majapidamise mõisast lahutamise tagajärjeks oli, hakkas mõisate majapidamine põhjalikumaks muutuma. Mõisnikkude asemikud tunnistasiwad ju Peterburi agrarkomisjonis (1851 a.) isegi, et teoliste töö asemel palgaliste töö vähemalt 20% wiljakam on; mitte vähem ei tõusnud mõisate sissetulek ka selle tagajärjel, et nad palgatöölistega võiswad untele põllutöö harudele üle minna. Teorendi kaotamine ja talude majapidamise raha- või saagi-rendile seadmine ei sünnitanud mõisatele mingisugust majanduslist kahju: mõisnikud saidwad kõige pealt kõik selle maa oma kätte, mis seni taludel teoliste ülewaltpidamiseks käes harida oli; mõisnikud saidwad ka talude käest wiimastele jäetud maa eest renti, ja et ka siin majapidamise täienemise ja wabatöö suurema wiljakuse tõttu sissetulek alati tõusemas oli, siis võiswad mõisnikud rendi kõrgendamise abil alati oma sissetulekut talurahwa töö ja paranduste kulul suurendada.

Kui meie seda lühidalt kokku võtame, siis leiame, et agrar-uendusest Balti mõisnikkude heaks sauges: 20% wõrra (kõige vähem) tõusnud waba töö wiljakus, wõimalus oma majapidamisest põhjalikumaks munta, siis nii suure maatüki (kuuendiku- ja kwoote-maad) oma tarvitada wõtmine, mille sissetulek mitte ainult mõisatöölise palka ei luba täielikult ära tasuda, waid millest ka mõisnikkude eneste ütelse järel wõimalik pidi olema haigete, töowõimetute ja nõtrade töölise eest hoolitseda, ja lõpuks aast-aastalt tõusew rent walla- või rendi-maadest. Ja selle tasakaaluks wõiksidwad mõisnikud wastu seadida: teoliste töö ja kõik wäiksemad abitööd ja kohused, kuid juba eelpool on selle peale tähendatud, et selle „kaotuse“ juba ainult kuuendiku- ja kwoote-maade ärawõtmine kuhjaga ära tasus, ja lõpulikult jäi mõisnikkudele sellest „heateost“ ainult hea majandusline wõit taskusse. Kui ka seda silmas pidada, et talumaade

omandamine 50- ja 60-aastate uuenduste tagajärjel määramata aja peale edasi liikati — Sestimaal läks alles pärast 1905 a. agrar-rahutusi talude müümine elavamaks, — ja et nüüd palju kõrgemaks kasvanud rendi ostuhinnaks kapitaliseerimine talurahwa käest palju suuremat ohwrit nõuab, kui seda 50 aasta eest tarwis oleks olnud, — siis jõuame lõpulikult otsusele, et Balti agraruuendused, mis kohalikkude rüütelkondade juhtida olivad, mõisnikkudele väga kasulikud olivad. Meie leiame siit ka seletuse, miks Balti mõisapidamine pärast waldade rendile seadimist suurel hool majandusliselt kosus, kuna aga sifemistes kubermangudes talurahwa wabastamine ikkagi mõisjad pödema jättis. Balti mõisnikud ei ole weel senini majandusliselt oma talurahwast wabastanud, sest selleks ei wõi ju ometigi mitte järjesti tõstetawat renti pidada. Balti taludepidajad ei ole weel mitte iseseiswateks maaomanikkudeks muutunud, kuna aga kana pärast neid orjusest wabastatud Wene talurahwas nüüd täisõigusliselt ja iseseiswalt oma külamaad on omandanud.

Kuidas siis kuuendiku- ja kwoote-maa küsimust ära otsustada? Kas ainult kohalikkude Talurahwa Seaduste maksmaid määrusi selleks juhtiwateks tunnistada, olgugi, et neis, nagu eelpool seletatud, mitte see otstarbe, miks need maad endiste taluperemeeste käest ära lubati wõtta, selgest kehastust ei leidnud? Kui meie sellele alusele astume, siis ei wõi meie 18. weebr. 1893 a. antud Kõigekõrgema käsukirjale põhjendusi leida, seks maksma seaduse seletamiseks oleks ju senati wõimupiiridest küllalt olnud. Kõigekõrgem käsukiri juhtis juba 15 aastat tagasi seda Baltimaale nii tähtsat küsimust seadusandlisele teele, et ta wiimaks lõpulikult selgitust leiaks. Ajaloolisest ülewaatest nägime, et walitsus kuuendiku-maad ainult sel põhjusel lubas taludest eraldada, et mõisnikud ikka tõendaõiwad, seda olla maata inimeste käekäigu kindlustamiseks hädasti tarwis, sest Sestimaal arwati ju kuuendiku-maa suuruski selle järel, kui palju talupoegi teolistena enne taludel oli toita. Selle maa tükeldamine maata põllutööliste on ka 1856. a. Sestimaa Talurahwa Seaduse esimene nõudmine, ja kui ta sellest üleüldisest määrusest kõrwale kalduda lubab, siis paneb ka see seadus selle eest mõisnikkude peale kaunis koormawad awalikud kohused. Neid kohuseid ei ole aga, nagu tähendatud, mõisnikud kufagil kannud, ja walitsus ei ole neid ka mitte fundinud seda tegema.

Minu kesjeks õigeks ja õiglasjeks selle küsimuse otsustamise teeks jääb uue seaduse wäljaandmine, mis oma peajoontes 18. weebr.

1893. a. Kõigekõrgema käsukirja põhjusemõtetest kinni hoiaks, nimelt, et need maad peavad maata talurahwa käe-käiku kindlustama, ja et nad tuleksivad neile majandusliselt kindlaks tarvitamiseks anda. See oleks ülekohus Balti talupoegade vastu, kui neid nüüd oleks tahetud nende ajaloolisest pärandusest ilma jätta, nimelt kui uus seadus selle maa lõpulikult mõisate lahutamataks osaks tunnistaks. Balti talurahwas pidi ilma riigi abita ise oma jõul oma ifaijade maad mõisate majanduslise ikke alt wälja lunastama, siin ei saanud talurahwas ialgi ostumaksjude kustutamist tunda, riigikassal ei ole kunagi tarwis olnud neid näljasurmast peasta, waid nad on sunnitud maksudega ja alati kasvawa rendiga koormatud kõhna maapinna peal ise oma ümber majanduslisi jõlmeji wabastama, kuna wiimaste walwajateks kindlate kantšidena kohalikud rüütelkonnad seisawad, kelle käes weel kõik keskajast päritud õigused ja wõim on. Ja see ei oleks ka sugugi järjekindel, nüüd mitte enam sellele alusele jääda, mis 18. weebr. 1893 a. antud Kõigekõrgem käsukiri ette määrab, ja sellepärast peaks uus seadus jäädawalt ja kindlalt kuuendiku- ja kwoote-maad nende ajaloolisele eesmärgile juhtima, nimelt nad Balti maata talurahwa liikmete elama asendamiseks määrama.

Seaduse-eelnõu

kuidas Balti kubermangudes kwoote- ja kuuendiku-maad seadusliselt tarwitada tuleb.

1. Rendimaast Liiwi kindlamma kreisides ja wallamaast Cesti- ja Saaremaal eraldatud maade, mis kwoote ja kuuendiku nime all tuttawad on, seaduslikuks ülesandeks on, et nad kohaliku talurahwa niisugustele liikmetele asukohaks määratakse, kel walla- wõi rendi-maad, omanduseks, pidamiseks ega ka rendil ei ole.

2. Oma seaduslise ülesande kohaselt peavad kõik kwoote- ja kuuendiku-maad kolme aasta jookšul, sellest päewast arwates, kui Liiwi ja Cestimaal regulerimise komiteed awatakse, neile kohaliku

talurahwa liikmetele, kes § 1 eelnõudeid täidavad, omanduseks ära müüdamata, kuna nende maade rentnikkudel ostu-eesõigus on.

3. Kwoote- ja kuuendiku-maa müüki tuleb selles piiris alata, mis nende kohta 18. weebr. 1893 a. ilma kahtluseta kindel oli. Eeltähendatud piirides olewa kwoote- wõi kuuendiku-maa kohta selles asjus waidluse tõstmiseks, et selle kuuendiku- ja kwoote-maa nimel seadusewastastelt walla wõi rendimaad mõisa külge liidetud, on waldadel 30-päewane tähtaeg määratud, sellest päewast arwates, kus wallawalitsus kohaliku reguleerimise-komitee awamisest ametliku teate saab. Tähendatud tähtaja jooksul waldade algatud wastuwaidlused otsustab reguleerimise-komitee sfulikult, ja kui keegi pool selle otsusega rahule ei jää, siis wõib ta selle kohta 30. päewa jooksul edasikaebe jisse anda, millega ühes siis kogu asi kubermangu talurahwa ametkonnale lõpulikult otsustamiseks kätte saadetakse. Kõik niisugused asjad peawad aasta jooksul, sellest päewast arwates, kus asi reguleerimise-komites alatud, lõpulikult ära otsustatama.

4. Kõigile waidlustele, mis walla- ja rendi-maa seadusewastastelt mõisa külge liitmise asjus 18. weebr. 1893 a. antud Kõigekõrge ma käfukirja tagajärjel otsustamata ja pooleli jäiwad, tuleb seadusline käik anda, niipea kui see seadus on koha peal wälja kuulutatud, nimelt kõik waidlused, mis selles asjas kubermangu talurahwa ametkonnas on seisma pandud, tulewad kohe kohalikkudele reguleerimise-komisjonidele esialgseks otsustamiseks kätte saata; kubermangu talurahwa asjade ametkonnad peawad ka need waidlused aasta jooksul ära lõpetama. Kõik jeda laadi waidlused, mis juba walitsewa senati kätte on otsustada läinud, tulewad seal harilikus korras ära otsustada.

5. Kõik kwoote ja kuuendiku renditalud, mis § 1 eelnõudeid täitwatele talurahwa liikmetele rendile on antud, kui need talud kohalikkudes Talurahwa Seadustes tähendatud (1860 a. Liiwin. T. Sead. § 221; 1856. a. Gestim. T. Seadus § 59 ja 1865 Saaremaa Talur. Sead. § 22) talude ülemäärast suuremad ei ole, müüdakse ilma wähendamata ära, wõi nad wähendatakse kohaliku kesksuuruse (§ 13), kui jeda wastastikku oftja — rentnik ja müüja — mõisnik soowiwad, wõi kui maaktilude ja piiride õiendamiseks tarwis on üks osa maad talust enne müüki lahutada.

6. Kwoote ja kuuendiku renditalud, mis talude ülenmäärast

suuremad on, wähendatakse kas selle ülemmäärani wõi komitee poolt määratud kohaliku kesksuuruseni, wiimajel korral jällegi müüja ja ostja wastastikkujel joowil. Taludest eraldatud maa arwatakse nende kwoote- wõi kuuendiku-maa tagawarasse, mis mõisad mitte weel talurahwa kätte rendile ei ole annud.

7. Kuuendiku ja kwoote talude tükeldamine on ainult sel eel- nõndel lubatud, kui eraldatawaid osaji jällegi talude külge wõib liita, wõi kui neid wõib alewikkude asutamiseks määrata, kus müüdawate maatükkide suuruse asjus enam põllutöö eelnõudeid ei ole tarwis tähelepanna.

8. Kwoote- ja kuuendiku-maatükid, mis maata talupoegade kätte rendile antud, kuid mis kohaliku kesksuuruselt wähemad on, katsutakse enne müümist selle kesksuuruseni laiendada, ja niisugused talurahwale juba äramüündud wäikesed kohad wõiwad ka kohaliku kesksuuruseni kwoote- wõi kuuendiku-maa juurdeostmisega täiendatud saada, kui nende omanikud teatava tähtaja jooksul, mis regulerimise- komiteed määravad ja wallawalitsustele teada annawad, sellejüulist joowi awaldawad.

9. Kõik muu kuuendiku- ja kwoote-maa osa, mis maata talu- rahwa liikmete käes rendil ei ole, jagatakse enne müümist niisugusteks majapidamise seisukohalt koondatud tükkideks, mis küllalt nii suured on, et seal kohalikkudel oludel wäiketalu pidamine wõimalik oleks.

10. Kuuendiku- ja kwoote-maast, mis talurahwa käes tarwi- tada ei ole, eraldatakse alewikkude asutamiseks kohased tükid, mis Põllupank hariliku kohaliku hinna eest, wõi kui pank omanikuga ei suuda kokkuleppida, siis regulerimise-komitee hindamise põhjal (§ 22), mille üle aga mõlemad pooled (maaomanik ja pank) wõiwad kuber- mangu Talurahwade ametkonda edasi kaebada, peab omandama, Põllupank müüb selle maa oma wäljatöötatud ehitamise kawatsuse (plaani) järel wäiksemate tükkidena maata talupoegadele, neile ees- õigust andes, kes mõnda käsitööd oskawad, ehituskruuntideks ja aiamaaks.

11. Niisugused kuuendiku- wõi kwoote-maa osaji, milledest ise- seiswaid wäiketaluft ei wõi asutada, wõib maakiilude kaotamiseks wõi piiride diendamiseks kõrwalolewate talude wõi mõisate külge liita; mõisad peawad aga ühewäärtuslisel mõisamaa tükid nende

asemele andma. Kuendiku- ja kwoote-maa kitsad ribad merede ja järvede rannas, kui nende kõrvalseiswate talude omanikud ei peaks tahtma neid omandada, ostab kohalik wald jelsamal teel ära, nagu § 10 Põllupank alewikualused, ja niisuguse ranna wastu käiwa weediguse tarwitamine läheb niisugusel korral walla kui asutuse kätte. Wallad on niisuguste rannaribade kohta igalpool kohustatud weoköie-riba tarwitamata jätma (Balti eradigis §§ 1928 ja 1030), kuna aga ranna-riba tagustel taludel tuleb waba randapeasemine jätta.

12. Kwoote- ja kuendiku-maa osafi, mis 23. apr. 1909 a. juba mõisa majapidamisega on kokkukaswanud, ja mis mõisa piiride äiendamiseks tarwilised on olnud, wõib regulerimise-komitee nõusolekul teiste nende ühewäärtusliste mõisamaa osade wastu, mõisniku enese soowiawaldusel, ümberwahetada. Wallawolikogu ja mõisniku kokkuleppimisel, kui mõisnik tahab mõnda kuendiku- wõi kwoote-maa tükki mõisa külge jätta, on lubatud ka teisel kombel seile maatüki wäärtust tasuda, kuid niisugune tasu peab ikka walla kogukonna heaks minema.

13. Kwoote- ja kuendiku-maa suuruse ja piiride selgitamine igas mõisas, esimese astme asutusena nende tükkide äiendamine, nilledes walla- wõi rendi-maa seadusewastasel kombel kuendiku- wõi kwoote-maa nimel mõisa külge liitmise wastu waieldakse, selle kesksuuruse määramine, mis kohalikkudel oludel wäiketalul peab olema, nende eelwõete kinnitamine, millal kwoote- ja kuendikumaa osade wahetamine mõisamaa wastu lubatud on, niisama ka wahetamise asemel, walla ja mõisa kokkuleppimisel, muude tasude wiiside läbikaalumine ja kinnitamine, kwoote- ja kuendiku-maa tükkeldamise kawatjaste kinnitamine, maa eraldawatate kuendiku- ja kwoote-maa osade peale langewa mõisa hüpotegi-wõla jagude määramine, kwoote- ja kuendiku-maast alewikkude asupaikade wäljawalimine, nende hindamine, niisama ka maaribade hindamine mere ja järwe rannas, maakiitude kaotamiseks abinõude otsimine, niipalju kui see kwoote- ja kuendiku-maaga ühenduses on, ja selle järel walwamine, kas kuendiku- ja kwoote-maade müümisel ka selle kohta käiwaid seadusi täidetakse — on regulerimise-komiteedel ülesandeks.

14. Regulerimise-komiteed awatakse üleüldisel tähtajal, mis Maakorralduse-komitee kindlaks määrab, igas komisjari-ringkonnas Cesti- ja Liwimaal, kohaliku komisjari juhatusel.

15. Reguleerimise-komiteede liikmeteks on: a) rahukohtunik ja ülema talurahwa kohtu eesistuja kohaliku rahukohtukogu nimetusel; b) kaks liiget komisjari ringkonna suurpõllumeeste walikul; c) kaks liiget komisjari ringkonna wallawolikogude asemikkude walikul ja e) maamõetja ja töödekorraldaja, kes kubermangu kaartikoja poolt komitee juurde saadetakse.

16. Reguleerimise-komitee liikmed ja nende asetäitjad suurpõllumeeste poolt walitakse kolmeks aastaks walimistekogudes, mis kreisisaadik (Liivi- ja Gestimaal) wõi konwendisjaadik (Saaremaal) juhatab ja millest osa wõtawad: a) kõik, kel komisjari ringkonnas rüütlimõija omanduseks on (Balti eradigis §§ 599 ja 615), b) kõik, kel komisjari ringkonnas nii palju maad omanduseks on, nagu seda seadus rüütlimõijate alammäärana nõuab (Balti eradigis §§ 691—603 ja 616), ja mis rüütelkonna poolt pealepandawate maksude alla käiwad ning maade-nimekirja on ülesse wõetud, Gestimaal aga peale selle ka kõik need, kellel maad omanduseks on, mis eri rewisjoni-kogudeks tunnistatakse.

Maaomanikud wõtawad walimisekogust kas isiklikult wõi teise wolitusel osa, kuid kellelgi ei wõi rohkem heali olla, kui kaks: üks enese eest ja üks — teise wolitusel, kuigi osawõtjal komisjari ringkonnas mitu mõijat oleks.

17. Maaomanikkudest ei wõi walimisekogudest osa wõtta ja ei wõi reguleerimise komiteedesse walitud saada isikud, kes a) alla 25 aasta wanad on, b) kohtuotsuse järel oma õigused kaotawad wõi õigustes kitsendatud on, niisama ka need, kes kohtu poolt aututes seaduserikkumistes süüdlasteks on tunnistatud (Rahukohtute nuhtluseseadus §§ 169—177), c) kes awalikkudest ametitest lahti mõistetud, kolme aasta jooksul pärast niisugust otsust, e) kes niisuguste kuritööde pärast kohtu wõi eeluurimise all on, mille eest õigusi kahandawaid nuhtlusi wõib määrata, g) pankroti jääjad, kuni pankroti iseloom ei ole äramääratud, ja pankrotiks tunnistatute hulgaft kõik, peale õnnetute pankrottide ja h) kõik wäljamaalased, kes Wene riigi alamluse wannet ei ole annud.

18. Waldade walimisekogudest, kus walla asemikud ja nende järjemehed kolmeks aastaks reguleerimise-komiteesse walitakse, wõtawad

rahukogu poolt nimetatud ülema talurahwa kohtu eesistuja juhatusel oja iga komisjari-ringkonna piirides olewa walla poolt kaks walijat, nimelt igast wallast kaks wolikogu poolt enese hulgast walitud walijameest, kelledest üks peremeeste, teine maatainimeste asemik peab olema.

19. Regulerimise komiteedele asjaajamise kuludeks ja tema liikmete teerahaks, kubermangu talurahwa ametkondade poolt kinnitatud määruste järel, niisama maakorralduse tööde kuludeks määratud kubermangu talurahwa ametkonnad teatawad summad, ja wiimastele saadawad ka komiteed selle raha kulutamise kohta aruanded.

20. Regulerimise komiteede tegewuse seaduslikkuse üle walwamine, neile juhtkirjade andmine, muu seas ka nende liikmete walimise kohta, ja seaduserikkumise puhul uute walimiste määramine, kwoote- ja kuuendiku-maade piiride lõpulik kinnitamine üksikute mõisate järel, nende waieluste, mis kuuendiku- ja kwoote-maa nimel wallamaa mõisate külge liitmise wastu tõstetud, lõpulik otsustamine (§§ 3 ja 4), wäiketalude kohaliku kesksuuruse kinnitamine, kui regulerimise komisjonis vähemalt kaks waldade wõi suurpõllumeeste asemikka selle küsimuse kohta isearwamiisele jäänud, tarwiliku arwu kohaliku maakorralduse oluü tundwate maamõetjate ametisse kinnitamiseks ja kubermangu kaartikoja juurde määramiseks ettepaneku tegemine, alewikkude asutamiseks wäljawalitud (§ 10), kitsaste ranma-maaribade (§ 11) ning nende kwoote- ja kuuendiku-maade, mis määratud tähtajaks mõisnikud ei ole ära müünud (§§ 3 ja 22), lõpulik hindamine, kwoote- ja kuuendiku-maade korraldamise kulude eelarwe kokkuseadimine ja komiteedele tarwilikkude summade määramine — käib kohalikkude kubermangude talurahwa asjade wõimukonda, kuna wiimastesse nende küsimuste otjustamiseks täisõigusliste liikmetena kubermangu maamõetja ja Põllupanga kohaliku osakonna juhataja osawõtma kutsutakse.

21. Kubermangu kaardikojade kätte jääb kwoote- ja kuuendiku asjus maajagamise ja mõetmise üle walwamine, ja selleks wõiwad kaardikojad kubermangu talurahwa asjade ametkondadele ettepanekuid teha, et wiimased maamõedu asjus juhtkirjad ära kiinitaks; kaardikojad kinnitawad kõik maamõedu lõpulikud plaanid.

22. Kõik kuuendiku- ja kwoote-maa osad, mis mõisnikud kolme aasta jooksul (§ 2) waba kokkuleppimise tagajärjel talupoegadele ei

ole ära müünud, müüakse reguleerimise-komiteede poolt määratud hinna eest neile maata inimestele, kes § 1 eelnõudeid täidavad ja nõus on selle hindamise järel maad omaks ostma, kui aga farnaseid isikuid ei leidu, siis Põllupangale. Komitee poolt määratud hinna vastu võivad kubermangu talurahva asjade ametkonda kuu jooksul edasi kaebata, kohaliku walla maata inimeste kogu, maaomanik-mõisnik ja Põllupanga osakond. Kubermangu talurahva asjade ametkonna hindamine on juba lõpulik ja tema üle edasi kaebata enam ei saa keegi.

23. Reguleerimise komiteede asjaajamise ja tehniliste jõudude palkamise kulude katmiseks määratakse kubermangu talurahva asjade ametkondade kokkuseatud ja Maakorralduse Peakomitee (Maakorralduse peavalitsuse juures) poolt heaks arvatud eelarvatud eelarwete põhjal talurahva asjade ametkondadele teatavad summad sellest rahast, mis Riigikassast Põllutöö Peavalitsusele maakorraldamiseks määratakse.

24. Kwoote- ja kuwendiku-maad on walla ja mõisamaast selle poolest eraldatud maade liik, et selle maa ülesandeks jääb väiketalupidamist toetada, ja sellepärast on keelatud, et üks isik võiks omanikuna, pidajana või rentnikuna korraga mitu talu, mis reguleerimise komiteede poolt eraldi majapidamisteks tunnistatud, oma kätte koondata; niisama on ka keelatud nende maade üleminek niisuguste isikute kätte, kes § 1 eelnõudeid ei täida.

25. Kwoote- ja kuwendiku-maa osad, mis talurahva kätte on läinud, ei ole eraõiguste poolest milgi kombel mõisamaade kasuks kitsendatud, waid neil on kõik need õigused, mis mõisamaadelgi. Üwalikkude koormatuste ja maksude ja wallawalitsuse wõimupiiride jne. alla käimise ning administratsiooni poolest on kwoote- ja kuwendiku-maad walla- või rendi-maaga ühel õiguslifel alusel.

26. Kwoote- ja kuwendiku-maade kohta käiwate määruste poolest tulewad Talurahva Seadused selle uue seaduse määruste järel täiendada, kuna aga Kõigekõrgem käsukiri 18. weebr. 1893. a. selle seaduse maksmapanemise järel täiesti oma wõimu kaotab, sest et see uus seadus igapidi tema asemele astub.

Hannoweri hoin- ja ehituse-ühifus^{*)}.

(Põhjuskiri).

§ 28. Täiskogu arutusi ja healetamisi juhatab nõukogu eesistuja või tema asetäitja, kui aga neist kumbki ei ole ilmunud, siis keegi täiskogu poolt selleks valitud koosolekust osavõtja ühifuse liige. Healetamine sünnib juhataja heaksarvamisel kas sedelite, või kätte ülestõstmise abil, või, kui keegi vastu ei waidle, ka igal muul kombel, selle hulgas ka lihtsa häädena.

Täiskogu otsused tähendab nõukogu kirjatoimetaja või mõni muu koosoleku juhatusel poolt selleks määratud ühifuse liige laua- kirja, mis selleks seatud raamatusse kirjutatakse ja mida eesistuja, koosoleku kirjatoimetaja ja vähemalt kolm ühifuse liiget oma allkirjaga kinnitama peavad.

§ 29. Seaduslikul täiskogul healte enamusega tehtud otsustel on ühifuse asjus siduw võim, kuid ometigi on:

a) põhjuskirja muutmise, täiendamise ja seletamise;

b) nõukogu liikmete tagandamise, ja

d) ühifuse lõpetamise kohta tehtavad täiskogu otsused ainult siis maksivad, kui nad $\frac{3}{4}$ koosolijate heali poolt on saanud. Ühifuse liikmete wastutuse määra tõstmiseks on tarwis, et kõik täiskogule ilmunud või seal esitatud liikmed sellega nõus oleksivad. Täiskogu otsuste tühjastunnistamise kaebe asjus tuleb ka Saksa osahifuste seaduse (1 mail 1889 a.) § 49 filmas pidada:

IV. Üriofad, äriseis ja tagawara kapitalid.

§ 30. Iga ühifuse liikme osamaks on 300 marka, ja keegi ei tohi üle kolme osatähe omandada. Kuni osamaks kaetud ei ole, on ühifuse liige kohustatud, sisfeastumise päewast alates, iga nädal 30 penni maksma. Igal liikmel on ka õigus korraga rohkem oma

*) Waata „Seadus ja Kohus“ nr. 9—10.

osatahe hinnast ära tasuda, wõi oma osast korraga täielikult ära tasuda.

§ 31. Äriaasta langeb kalendri-aastaga kokku. Iga äriaasta lõpul peab juhatus ühifuse waranduse aruande kokku seadima, äri- seisu wälja töötama, äri kaotuse wõi kasude arwed selgitama ja selle kohta ettepanekuid tegema, kuidas kasust wõi kaotust liikmete peale ära jagada, ja kõik selle, hiljemalt, 1. märtsiks nõukogule ära andma. Äri seisus tulewad kõik warandused ja nõudmised selle wäär- tuse alla arwata, mis neil just sel ajal on, ometigi ei pea wõima kruntist ja majast, kui nende wäärtus sel ajal ostmise wõi ehi- tamise kuludest palju kõrgem on, kõrgemalt äri seisu üles wõtta, kui selle eest, mis nad ühifusele maksuma on tulnud. Kahtlased nõudmi- sed tulewad nende arwatava wäärtuse alla hinnata, lootuseta nõud- mised täielikult maha kustutada. Tagawara kapitalid ja liikmete osad tulewad „ühifuselt nõuda“ (passiva) alla üles tähendada. Ühifuse „saada ja nõuda“ (activa ja passiva) wahel, mis ühifuse kahju wõi tulu ongi, tuleb iseäraldi täielikult üles märkida. Nõukogu peab juhatus aruannete ja arwete kohta peakoosolekule enne nende kiinni- tamist oma heaksarwamised awaldama; ei ole juhatus mõnda nõu- kogu meeltetuletamist täitnud, siis jääb selle kohta otsuse tegemine täiskogu kätte.

§ 32. Ühifuse äriliste kahjude katmiseks on tal (seadusline) tagawara-kassa olemas, wiimase hulka arwatakse:

a) kõik fiskeastumise maksud;

b) kuni ta liikmete tasunud osamakjude poolest suuremaks ei ole kaswanud, vähemalt kümme ja kõige rohkem wiiskümmend protsenti aastast puhast kasust, nii kuidas seda täiskogu otsustab.

Seni korjatud tagawara langeb seaduslise tagawara hulka. Täiskogul on aga õigus ühte osa aastast puhast kasust abi-taga- wara kaswamiseks määrata. Seaduslise tagawara eesmärgi kohase tarwitamise niisama ka abitagawara tarwitamise üle otsustab täis- kogu.

§ 33. Puhsta kasu osa, mis seaduslise ja abitagawara täiend- miseks määratud summadest üle jääb, jagatakse ühifuse liikmete

wahel selles wahekorras, kui palju igaaühel aariaasta lõpul ühisu-
fest tasutud osamaksust on. Sel kombel saadaw puhas kasu arwa-
takse seni osamaksu tasuks, kuni wiimaks 300 marka tasutud on.

V. Tülide õiendamine.

§ 34. Selle põhjuskirja üksikute määruste seletamisest targa-
nud tülide ja lahkmõtete õiendajaks on täiskogu.

